इति क्वरप्। इखस्येति तुक्।) प्रसरणशीलः। इत्यमरः॥ "विसरणम्। गतिविशेषः। विस्त्वरो नदः। विस्त्वरी नदी। विस्त्वरं तैलमित्यादि। विसरति विस्त्वरः स्त गतौ क्वरप्स्त्रीखिति क्वरप् स्त्रस्य तन् पिति तन्।" इति भरतः॥

विस्त्वरः, त्रि. (विशेषेण सरति तच्छीलः। वि+स्त+"स्तघस्यदः क्वरच्।"३।२।१६०। इति क्वरच्।) प्रसरणशीलः। इत्यमरः॥

विस्रष्टः, त्रि, (वि+स्रज्+क्तः।) निक्षिप्तः। इति जटाधरः॥ (यथा, मृच्छकटिके। १अङ्के।
"उद्विग्नचक्रलकटाक्षविस्रष्टदृष्टि-
र्व्याधानुसारचकिता हरिणीव यासि॥")
विशेषेण स्रष्टश्च॥ (व्यक्तः। यथा, भागवते। १।१६।२४।
"अन्तर्हितस्य सरतो विस्रष्टा
कर्माणि निर्वाणविलम्बितानि॥"
प्रेषितः। यथा, रघुः। ५।३६।
"आप्तः कुमारानयनोत्सुकेन
भोजेन दूतो रघवे विस्रष्टः॥"
पुं, विसर्गः। विन्दुद्वयरूपः। यथा, कातन्त्रे।८।२।
"रसकारयोर्विस्रष्टः॥")

विस्रः, पुं, क्ली, (विस उत्सर्गे+क्तः।) हेम्नोऽर्धः। अशीतिरक्तिकापरिमितस्वर्णम्। इत्यमरः॥

विस्तरः, पुं, (वि+स्तृ+"प्रथने वावशब्दे।" ३।३।३३। इति घञ्; प्रतिषेधे "ऋदोरप्।" इत्यप्।) शब्दस्य विस्तारः। इत्यमरः॥ (यथा, शिशुपालवधे। २।२४।
"सुविस्तरतरा वाचो भाष्यभूता भवन्तु मे॥"
वेदाङ्गम्। यथा, भागवते। ३।३।२।
"सान्दीपनेः सङ्गतोक्तं ब्रह्माधीत्य सविस्तरम्॥")
विस्तारः। (यथा, गीतायाम्। १०।१६।
"प्राधान्यतः कुरुश्रेष्ठ नास्त्यन्तो विस्तरस्य मे॥")
प्रलयः। इति मेदिनी॥ पीठः। समूहः। इति शब्दरत्नावली॥ (त्रि, बहुः। यथा, साहित्यदर्पणे। ६।३१४।
"अपेक्षितं प्रतिव्यक्ति नीरसं वस्तु विस्तरम्।
यदा सन्दर्भयेच्छेषमासुखानन्तरं तदा॥")

विस्तारः, पुं, (वि+स्तृ+"प्रथने वावशब्दे।" ३।३।३३। इति घञ्।) विटपः। विस्तीर्णता। तत्पर्य्यायः। विग्रहः २ व्यासः ३। इत्यमरः॥ (यथा, आर्य्यासप्तशत्याम्। ५५८।
"वंशावलम्बनं यद्यो विस्तारो गुणस्य यावनतिः।
तज्जालस्य खलस्य च निजाङ्कसुप्तप्रणाशाय॥")
स्तम्बः। इति मेदिनी। रे, २१५॥

विस्तीर्णः, त्रि, (वि+स्तृ+क्तः। "रदाभ्यामिति।" ८।२।४२। इति नः।) विपुलम्। विस्तृतम्। यथा,—
"विस्तीर्णं विकटं वङ्कं विशालं विपुलं पृथु।"
इति जटाधरः॥
(यथा,—
"पर्णानि स्वर्णवर्णानि विस्तीर्णाकर्णलोचने।
तूर्णमानीयतां चूर्णं पूर्णचन्द्रनिभानने॥"
इत्युद्भटः॥)

विस्तीर्णपर्णं, क्ली, (विस्तीर्णं पर्णं पत्रमस्य।) मानकम्। इति शब्दचन्द्रिका॥

विस्तृतः, त्रि, (वि+स्तृ+क्तः।) लब्धविस्तारः। तत्पर्य्यायः। विस्तृतम् २ ततम् ३। इत्यमरः॥ (यथा, भागवते। २।२४।६०।
"तत्त्वं ब्रह्मपरं ज्योतिराकाशमिव विस्तृतम्॥")

विस्रष्टः, त्रि, (विशेषेण स्रष्टः।) सुस्रष्टः। यथा,
"विस्रष्टमद्भुतं शान्तं स्रष्टाचरपदं तथा।
कलस्वरसमायुक्तं रसभावसमन्वितम्॥"
इति तिथ्यादितत्त्वम्॥

विस्फारः, पुं, (वि+स्फुर+घञ्। "स्फुरतिस्फुलत्योर्घञि।" ८।३।७६। इत्यात्वम्।) धनुर्गुणशब्दः। इत्यमरः॥ अस्य विवरणं मूर्द्धन्यकारमध्यविस्फारशब्दे द्रष्टव्यम्॥ (यथा, महाभारते। ३।२७९।३६।
"विस्फारस्तस्य धनुषो यन्त्रस्येव तदा बभौ॥"
विस्तृतिः। यथा, साहित्यदर्पणे। ३।२०७।
"विस्फारश्चेतसो वस्तु स विस्मय उदाहृतः॥")

विस्फारितः, त्रि, प्रकाशितः। चलितः। विपूर्व्वभ्राम्यतेस्फरधातोः क्तप्रत्ययेन निष्पन्नमिदम्॥ (यथा, महाभारते। ३।११।२०।
"स नष्टमायोऽतिबलो क्रोधविस्फारितेक्षणः।
कामरूपधरः क्रूरः कालकल्पो बभञ्जत॥"
निर्घोषितः। यथा, किराते। १४।३०।
"उद्धूतवक्षःस्थगितैकदिङ्मुखो
विक्लृप्तविस्फारितचापमण्डलः॥")

विस्फुरितः, त्रि, (वि+स्फुर+क्तः।) स्फूर्त्तिविशिष्टः। चञ्चलः। यथा,—
"रक्तरक्तीकृतताङ्गश्च रक्तविस्फुरितेक्षणम्।
वेष्टितं नागपाशेन भ्रुकुटीभीषणाननम्॥"
इति दशभुजादुर्गाध्यानैकदेशः॥

विस्फुलिङ्गः, पुं, विषभेदः। इति हेमचन्द्रः॥ (विशिष्टः स्फुलिङ्गः।) अग्निकणा च॥

विस्फोटः, पुं, (विस्फोटतीति। वि+स्फुट+अच्।) विरूढस्फोटकः। विस्फोड़ा इति भाषा। तत्पर्य्यायः। पिटकः २ पिटका ३ पिटकम् ४। इत्यमरः। विटकः ५ विटका ६ विटकम् ७। इति तट्टीका॥ स्फोटकः ८ स्फोटः ९। इति राजनिर्घण्टः॥ (यथा, कथासरित्सागरे। ८५।१८।
"किमेतदिति संभ्रान्तः प्रबुद्धोऽथ ददर्श सः।
उत्थाय राजा विस्फोटाङ्गे तस्या विनिर्गतान्॥")
तस्य विप्रकृष्टनिदानपूर्व्विकां संप्राप्तिमाह।
"कङ्कतीक्ष्णोष्णविदाहिरूक्ष-
चारैरजीर्णाध्यशनातपैश्च।
तथर्त्तुदोषेण विसर्पणेन
कुप्यन्ति दोषा पवनादयस्तु॥
त्वचमाश्रित्य ते रक्तमांसास्थीनि प्रदुष्य च।
घोरान् कुर्व्वन्ति विस्फोटान् सर्व्वज्वरपुरःसरान्॥"
ऋतुदोषेण ऋतुहेतुकशीतोष्णादीनामतियोगेन। ऋतूचिताहारविहारवैपरीत्येन त्वचमाश्रित्य विस्फोटान् कुर्व्वन्तीत्यर्थः। ज्वरपुरःसरान् ज्वरपूर्व्वान्॥ * ॥ रूपमाह।
"अग्निदग्धनिभाः स्फोटाः सज्वरा रक्तपित्तजाः।
क्वचित् सर्व्वत्र वा देहे विस्फोटा इति ते स्मृताः॥"
रक्तपित्तजाः एतेन सर्व्वेषु विस्फोटेषु रक्तपित्तयोः प्रधानकारणत्वम्। यथा मूत्रेषु वातस्य तथा वातानुगतिरपि बोद्धव्या। तथा च भोजः।
"यदा रक्तञ्च पित्तञ्च वातेनानुगतं त्वचि।
अग्निदग्धनिभान् स्फोटान् कुरुतः सर्व्वदेहगान्॥"* ॥
वातिकमाह।
"शिरोरुक्शूलभूयिष्ठज्वरस्फुटपर्व्वभेदनम्।
सकृष्णवर्णतां चेति वातविस्फोटलक्षणम्॥"
शूलमत्र तोदरूपम्॥*॥ पैत्तिकमाह।
ज्वरदाहरुजापाकः स्रावस्तृष्णासमन्वितम्।
पीतलोहितवर्णञ्च पित्तविस्फोटलक्षणम्॥"
रुजादित्रयं स्फोटेषु॥*॥ वातपैत्तिकमाह।
"वातपित्तकृतो यस्तु तत्र स्युस्तीव्रवेदनाः।
स्तैमित्यं गौरवं कण्डुर्भवेद्वातबलासजे॥"*॥
पित्तश्लैष्मिकमाह।
"कण्डूर्दाहो ज्वरश्छर्द्दिर्जायते कफपैत्तिके॥"
सान्निपातिकमाह।
"मध्ये निम्नोन्नतस्फोटः कठिनः स्वल्पपाकवान्।
रागदाहज्वरामोहच्छर्द्दिमूर्च्छारुजाज्वराः।
प्रलापो वेपथुर्यत्र सोऽसाध्यश्च त्रिदोषजः॥"
मोहो विपरीतज्ञानम्। मूर्च्छा सर्व्वथा ज्ञानशून्यता॥ * रक्तजमाह।
"वेदितव्यश्च रक्तेन पैत्तिकेन च हेतुना।
गुञ्जाफलसमा रक्ता रक्तस्रावा विदाहिनः।
न ते सिद्धिं समायान्ति शुद्धैर्योगशतैरपि॥"
पैत्तिकेन च हेतुना पित्तस्यहेतुना कट्वादिना रक्तस्य पित्तस्य तुल्यत्वात् न च ते साध्याः।
"एते चाष्टविधा बाह्या आन्तरोऽपि भवेदयम्।
तस्मिन्नन्तर्व्यथा तीव्रा ज्वरयुक्ताभिजायते॥
तस्मिन् बहिर्गते स्वास्थ्यमन्तः आनस्य बहिर्गतिः।
तत्र वातिकविस्फोटक्रिया कार्य्या विजानता॥"
उपद्रवानाह।
"स्फुटश्वासमांससङ्कोथदाहहिक्कामदज्वराः।
विसर्पमर्म्मसंरोधास्तेषामुक्ता उपद्रवाः॥"
मांससङ्कोथः मांसस्य शठितत्वम्। मर्म्मसंरोधो मर्म्मव्यथा। तेषां विस्फोटकानाम्॥ * ॥
केचिदुपद्रवाणां लक्षणान्तरं पठन्ति।
"हिक्का श्वासोऽरुचिस्तृष्णा स्वाङ्गमर्द्दो हृदिव्यथा।
विसर्पज्वरहृल्लासा विस्फोटानामुपद्रवाः॥"
साध्यत्वादिकमाह।